

Осіння громовиця

В основу роману-хроніки покладено маловідомі, драматичні історичні події, які відбувалися як на території Тернопільщини, так і за її межами, напередодні і після початку Другої світової війни, котра невідворотно вторгалася в мирні будні мільйонів. Під кутом іронії та сарказму метафорично розкриті образи тодішніх достойників Польщі маршалка Ридз-Смігли, президента Мосціцького й інших винуватців вересневої катастрофи. Поряд із ними постає галерея польських чиновників провінційного рівня, котрі злетіли кар'єрними щаблями щоб, владарюючи, обкрадати власний народ і збагачуватися. На сторінках роману в гостросюжетних та екстремальних ситуаціях здебільшого діють герої зі справжніми іменами, що надає йому документальної достовірності. Відтворені методом історичної реконструкції події, ніби проєктуються на сьогодення, спонукаючи до роздумів та застерігаючи од необачності.

Олег Клименко

ТАМ, ЗА ЗБРУЧЕМ...

ОСІННЯ ГРОМОВИЦЯ

Книга 1

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7763-7

Олег Клименко
Там, за Збручем...

Трагікомічна хроніка
Осіння громовиця
Книга перша

В основу роману-хроніки покладено маловідомі, драматичні історичні події, які відбувалися як на території Тернопільщини, так і за її межами, напередодні і після початку Другої світової війни, котра невідворотно вторгалася в мирні будні мільйонів. Під кутом іронії та сарказму метафорично розкриті образи тодішніх достойників Польщі маршалка Ридз-Смігли, президента Мосціцького й інших винуватців вересневої катастрофи.

Поряд із ними постає галерея польських чиновників провінційного рівня, котрі злетіли кар'єрними щаблями щоб, владарюючи, обкрадати власний народ і збагачуватися. На сторінках роману в гостросюжетних та екстремальних ситуаціях здебільшого діють герої зі справжніми іменами, що надає йому документальної достовірності.

Відтворені методом історичної реконструкції події, ніби проектуються на сьогодні, спонукаючи до роздумів та застерігаючи од необачності

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавця.

ВСТУП

Збруч гадюкою вильнув і проклав тихий сріблястий хід. Покручене серед густої осоки й тінистого верболозу русло ріки — непомітне й маленьке, ніби вдовині сльози на першій стадії атрофії сльозових залоз.

Не завжди Збруч був таким покладливим — тихим і замуленим, не завжди називався Збручем — колись його йменували то Подгожцем, то

Гренфлюцом. Від свого народження і до зрілих літ він уперто прокладав в'юнке, як життя, русло, голубив один берег та відштовхував інший, когось кидав у вир, а когось виносив на затишне узбережжя.

Але в Збруч, як і у Тибр чи Рубікон, двічі не вступиш. Навіть чотириликий, зі сірого вапняку, ідол Світовид не зумів зробити цього — увійшов тільки раз, увесь завішаний стрічками й кабалістичними вузликами, вимазаними кров'ю. Зійшов він з капища не зі своєї волі й не хотів, щоби вода заливала йому рот. Спіткнувся, впав і пролежав біля села Личківці на Гусятинщині понад дев'ятсот років, доки його не витягли й не доправили до Кракова — подалі від ріки. Казала прибережна трава, що Змій-Збруч тоді протестував, бився, каламутився, пінився й звивався од гніву — не хотів віддавати своє. Гнівом дихали і його притоки Гнила й Тайна. Зрештою він приречено змирився — затих, заспокоївся й укотре замулився.

Люди обходили полишене капище десятою дорогою: боялися чіпати поросле мохом каміння, порушити могильну тишу, де навіть цвіркуни не співали під ногами й не розмовляла трава. Одержимі магічним реалізмом, тамтешні мешканці вірили, що воно пов'язане з космосом. Варто його порухати, як неодмінно виникнуть плями на Сонці — вісник чогось страшного.

На Збручі впродовж історії усі доленосні події відбувались якось не так, ніж в інших місцях — розпочиналися раніше, тривали яскравіше і закінчувалися зазвичай пізніше. Можливо, цьому сприяли Збруч або ідол. Чи й обидва разом?

Люди з Галичини вдивлялися в протилежний берег Збруча, намагаючись дізнатися, що діється там, у Росії. Російський берег не менш цікавило, як живуть в Австрії чи Польщі. Отже, «Там, за Збручем...» — це як з якого боку дивитися.

Упродовж століть на просторі між Москвою та Віднем можновладці під впливом пропаганди бачили чомусь одне й те саме: убогі береги, пригноблений, нещасний, як сміття, мізерний люд. Одні пихаті й нахабні політики з піною на вустах кричали: «За Збручем для нас землі нема!»; інші, не менш нахабні, перечили: «Як то нема? Є!» З 1914 до 1921 року тривала кривава перевірка цих тверджень. Ходили туди-сюди з офензивами, контрофензивами та відворотами, злучалися,

розлучалися. Рішуче наступали і панічно втікали. Тоді зеленява збручанська вода вимушено змінила колір: побагряніла. Нарешті заспокоїлися, кордон знову слупом став на Збручі. Та — ненадовго.

У липні 1939 року Збруч, який усе ще кокетливо вигинався, наче стегно жінки, запаленої пристрастю, рекордно пересох та змілів, знову ставши, як сльози, цього разу — котячі. Його можна було перейти, не замочивши штанів. Казали люди, що такої мілини не було з часу знайдення ідола. Пророкували, що ідол у Збручі не один — ідоли живуть теж парами. Знайшли одного — знайдуть й іншого.

У супроводі поліцейських припхались із Подільського регіонального краєзнавчого музею дослідники з блиском удачі першовідкривачів ув очач і знайшли... Але тільки примулені піском дівочі віночки та дубовий прикордонний стовп із австрійським орлом, що від часу та вологи закам'янів.

Рекордна мілина спонукала до візиту авторитетніших і поважніших наукових світил із самої Варшави, які, очевидно, вирішили сумістити полювання з риболовлю. Вони поводитися безмежно бридко й нахабно і за допомогою приладів стали теж щось шукати у Збручі. Проте скрізь було мілко, порожньо, гнило... Ті, яких надимало від власної значущості, навіщось полізли у гори Медобори та кілька днів товклися на капищі, потривоживши людські останки в ямах.

За їхніми навальними й квапливими пошуками сторожко спостерігали з обох боків ріки. Серед таких пильнувальників були озброєні цейсівською оптикою, добре замасковані очі Берліна та Москви. А як же інакше? Спокій Польщі залежав від доброї волі сусідів, на миролюбство яких покладатися неможливо.

«Не накличете біди!» — застерігав до краю схвильований незвиклим «науковим» пожвавленням місцевий люд, якого став терзати ночами неспокій. І таки накликали. Всьому своя пора.

Вересень розпочинається завше у серпні, а серпень зазвичай уже не колоситься хлібами у вересні — так колись казали старі мудрі люди. Озброєні цією незаперечною істиною, вважатимемо, що кривавий вересень багатомільйонного світового людоджерства, який назвали Другою світовою війною, стартував на довгу дистанцію ще у серпні, принаймні тут, на Тернопільщині.

Із часом війна нагадуватиме в свідомості пересічного селянина п'яного орача з добре вгодованими волами та дзеркалистим плугом, леміш якого глибоко і бездумно піднімає цілину аж до глини, руйнуючи виплеканий тисячоліттями родючий шар чорнозему. За плугом зі зловісним шипінням закипає та відразу ж терпне піна густих скиб ріллі з в'язкої гливої глини, на яку вже не впадуть зерна новизни. Виснажені за довгу зиму весняні птахи не гоцкатимуть по розгорнутих борознах свіжої землі й не хапатимуть борозняків та іншу поживу. Війна кривавим плугом безкінечно довго переорюватиме людські долі й засіватиме кулями та осколками поля. А жінки, замість того, щоби допомагати сіяти, одягнуть чорний креп жалоби.

Мільйони вояків ураз втратять потрібні для праці розумні й статечні рухи, загризатимуть, чавитимуть, шматуватимуть один одного, зрошуючи землю кров'ю та об'їдаючи світ до такого ступеня, як колись хмари сарани зжирали посіви. А народу поляже, як від бубонної чуми у XIV столітті, котра викосила більшу частину населення Європи. Кількість мертвих нагромаджуватиметься з такою силою, ніби готова поглинути живих. Нормальна смерть дедалі частіше ставатиме неможливою — люди рідше й рідше отримуватимуть послуги священика, натомість сповідатимуться одне одному, навіть жінкам. Усе навкруги лежатиме без людини, без слідів її праці — земля вирощуватиме тільки дику траву.

Насправді причина війни, що пронизала очі та серця, не в ідолах, не в атлантах, титанах чи інших велетах, які звикли зневажати простір, і навіть не в обмілілому Збручі, куди кривавими струмками полилися чийсь долі. Вони потрібні авторові радше для образу, для виразності картинки.

Друга світова війна, коли воювали всі проти всіх, проросла з першої, як вигулькують гриби з однієї грибниці, з поведінки тих, котрі її програли, та рішень тих, хто переміг. Вільгельм II, кайзер на пенсії, якого вважали чи не головним винуватцем минулої світової війни, якось дозволив собі відвертість: «Версальський договір призвів до миру, після якого мир став неможливим».

...Свою книгу позиціоную як трагікомічний роман-хроніку про політику, про війну, про життя і великих та відомих, і звичайних людей. Щоб охопити якомога ширший спектр подій та фактів,

використав методику так званої «історії повсякденності», яку запропонував ще у 20-х роках минулого століття російський історик А. Карсавін. Вона дає змогу через призму особистісного сприйняття нашими героями умов щоденного життя розкрити ставлення конкретної людини, а не всього загалу, до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому й зрештою вийти на світоглядні висновки щодо їх гуманності чи антигуманності.

В основі будь-якої історичної хроніки лежать зазвичай документи. У пожовклих, запилених документах, які зберігають у непривабливих закутках архівів та на яких нині розкошують паперові кліщі, закарбовані трагічні, іноді трагікомічні долі багатьох тисяч людей. Їхнє життя у калейдоскопі подій — химерна суміш доброго та поганого, дивніша за будь-який вигаданий сюжет.

Залишилося дбайливо відібрати з них найколеритніші й типові для нашого краю, систематизувати їх, послідовно розбивши за датами та місцями подій. Чим значиміша людина — тим глибший її слід. Їх, відомих осіб, виявилось стільки, що відпала потреба створювати літературних персонажів, придумувати для них геройські або ниці вчинки, наділяти такі постаті чеснотами чи гудити їх.

Документальну офіційність доповнили й прикрасили розповіді очевидців — як опубліковані, так і ті, котрі ще в рукописах. Наскільки вони достовірні — не знаємо, це на совісті їхніх авторів. У кожної людини є пам'ять, а в кожної пам'яті — свої капризи. За життя мозківниця ретельно збирає величезну колекцію всякої всячини. Вона часто гребе не те, що необхідне, що, можливо, колись згодиться, а все — потрібне і непотрібне, усілякий мотлох.

Та все ж завдяки документам і спогадам удалося методом історичної реконструкції відтворити міміки й жести наших персонажів. Звичайно, не обійшлося без бурхливої уяви автора.

У романі-хроніці головні не герої, а події, котрі невблаганні до наших дійових осіб — ламали їм життя, калічили й убивали їх. Долі цих людей — як осколки розбитого дзеркала: якби їх скласти, то в них було б можна побачити епоху. Не герой вибирає події, а події вибирають його. А один чи два персонажі не можуть забезпечити хоча б задовільного висвітлення багатокomпонентної епохи, їх потрібно багато, можливо, дуже багато. Дії персонажів буває важко осмислити

читачеві й навіть автору. Щоб народився продиктований життям сюжет, інколи розмитий, а часом детальний, надто суперечливий, довелося вдихнути життя як у жахливих чудовиськ, так і в звичайних пересічних людей, які не однобоко добрі чи злі, а просто існують, злити їх та події воєдино, простежити взаємодію.

Коли все те склалося до купи, персонажі, яким випало жити у ХХ столітті — столітті неймовірних жахів, умить ожили, наїжачилися, спрямували одне проти одного зброю. Ненасильники ставали насильниками. І вбивали, вбивали... морально та фізично. Треба було вижити, і ще раз вижити, а все інше — химера. З одного боку, вони виконавці чужої волі, гарматне м'ясо на полі таємної війни та війни звичайної, а з іншого — найголовніший критерій гуманності держави.

Одні з них зіткнулися тільки раз, як кулі у більярді, щоб розлетітися у різні боки. Інші вперто йшли назустріч один одному, роблячи спільну справу, але так і не дійшли... Крапку на них поставило життя.

Даємо змогу почути про війну з якомога більшої кількості вуст героїв — реальних осіб, які ткали гобелен нашої історії на паперовому фронті дипломатії та в холодних окопах війни і самі вплелись у канву подій. Тут і крики болю, і радість перемоги, і шепіт, і заливистий сміх. Але й вони можуть заглушити залпи гармат, розриви бомб і снарядів, бо несуть правду, свою правду.

Не всі персонажі досконалі й завершені як батько Гамлета у Шекспіра. Автор дотримувався хрестоматійної істини — необмежений доступ до чужого життя може перекинути власне. Якась частина героїв, доля котрих нанизувалася на інші долі, зумисне відображена стриманим стилем письма, постає перед читачем у вигляді штрихів і шаржів, що змушує вдаватися до запізнілих пояснень, сліди яких — у виносках.

Попри історичну неможливість авторові хотілось і він старався не позбавити позитивної та негативної витонченості таких політичних ваговозів, як Пілсудський, Мосціцький і Ридз-Смігли, щоб у читача не виникало бажання, не причастившись чесним словом, закрити книгу й пожбурити її. До того ж недаліки тієї чи іншої історичної особистості проростають на одному ґрунті з її достоїнствами. Неможливо вирвати одні, не пошкодивши інших. Незважаючи на диктаторські замашки, у Ридза були нотки добра та розкаяння, що

робить його до певної міри позитивним героєм і може викликати співчуття у читача.

Стосунки героїв, які відбувались у сфері, що покривала міста, регіони, країни, — здебільшого геометричні, хоча перетинання їхніх підступних інтриг не завжди відповідає геометрії. При цьому варто зважати, що сфера у повсякденності — це лише стеля, яка у кожній особистості своя. Паралелі у реальному житті, як у геометрії Лобачевського, перетинаються тільки десь у просторі, а проекція виникає завдяки спогадам, снам та роздумам. Трикутники, характеризуючи суперечливі моральні принципи наших персонажів у коханні й політиці, у більшості випадків різносторонні, гострокутні й тупокутні. Не дотримуючись галантності, поміж собою герої часто спілкуються параболою, гіперболою, тригонометричними функціями, символами, недомовленостями, віджилими архаїзмами, нескінченною маячною та нецензурщиною. А як же можна без неї, коли тодішню Польщу називали «стічною канавою Європи»? І голоси у них різної тональності: у політиків — солодкувато-брехливі, у поліцейських — лайливі без стримання, у військових — командні з відлунням, у лісників — дикі. Читачеві залишилося тільки з'ясувати тембр голосу письменника.

Визначивши свій роман, що змальовує події 1939–1941 років як трагікомічну хроніку, з елементами афористичності й іронії, згущеної до сарказму, автор мав намір писати не розлогу історію з парадного під'їзду, тим більше офіційну, а тільки уявні уривчасті картини з неї, зобразивши їх у моментальних фотографіях — нерідко пустотливих, іронічних і пародійних. Чесно визнаю: деякі окарікатурені картини дійсності, від розмитої акварелі до випуклого барельєфа, підготовані авторською підливкою з... мух. Вони є тільки авторським поглядом, одним із багатьох. Життя, менталітет, події і долі людей на цій війні насправді виглядали набагато мерзенніше й жахливіше, ніж описано в книзі, що деромантизує історію війни.

Однак у висвітленні оздоблених пружинами звабливості реалій епохи, які потрактовані хоча й вільно, зате достовірно, автор усе ж таки дотримується достатньої історичної точності. У тексті наведені документи зі столів політиків, військових, часто з резолюціями начальників, у яких наявні екзотичний колорит і захоплююча

політична чи кримінальна інтрига. Вони іноді промовляють краще за автора. Тому читачеві, мабуть, не надто важливо копирсатися в тексті, з'ясовуючи, що було, а що автор придумав. Доцільно пам'ятати, що навіть, м'яко кажучи, абсурди вкладаються в історію.

Відповідаючи за історичне підґрунтя роману, автор готовий проводити його презентації, щось пояснювати, з чимось сперечатися, хоча ніколи не був і не є мікрофонною особою. Вважаю, що, потупивши очі, зможу відповісти і на категоричне, майже судейське твердження: «Ваша історія переважає всі інші своєю нісенітністю» й навіть дискутувати про твори інших авторів, особливо тих, яких не читав.

Усвідомлюю, що канва сюжету трохи заважка для читача через динаміку військових подій, гостроту оперативної обстановки, коли героям ніколи було зосередитись, їх розривали на частини. Співчуваючи, старався уникнути найгіршого у своїй роботі — в інтересах літератури заморити читача смертю. Пішов назустріч насамперед жінкам, які не люблять та не цінують батальних сцен, і звів їх до мінімуму. Поряд з цим намагався задовольнити надмірну жіночу цікавість, подавши майже каталожну інформацію про жіночі й чоловічі аксесуари: що пили, що палили, що носили — від капелюшка до спідньої білизни, якими парфумами користувались і де їх купували і навіть про стильні зимові попони для тлустих песиків. А для любителів домашніх тварин підготував кілька зворушливих замальовок про коней, псів, кішок й анекдот про папугу котрий здох від струсу мозку в катівні НКВС.

Вживатись у роман — усе одно, що брати участь у сходженні на вершину, за якою може постати інша вершина. Потрібно виробити дихання, як це роблять газель, слон, кит, чи політик провінційного рівня у виборчу кампанію, та відрегулювати крок, інакше можна швидко видихатися. Користуйтеся гармонією вдихів і видихів, як у сексі, й ви неодмінно розшукаєте серед сторінок книги загублену засушену квіточку — маленького свідка дива.

Для тих, хто не спроможний стежити за сюжетом, втрапити у нього, радимо: не читайте всього. Як і не обов'язково одружуватися — шлюб, цей блідий відбиток колишнього кохання, давно зжив себе. Оперативний працівник будь-якої спецслужби теж не читає гамузом:

побоюючись втратити основну нитку, все другорядне безжально відкидає. Покладайтеся на свою читацьку уяву — наймогутніший інструмент, який розширює сюжет та входить у безкінечність. Так ви зможете візуалізувати трагізм, комізм і жахи. Вам варто тільки домалювати деталі, щоб кожен із вас побачив власний відбиток.

КРЕМЕНЕЦЬ (ВОЛИНЬ), 14–16 серпня 1939 року

Ранок 14 серпня, коли в Ікві засяяло сонце, як масло у масниці, видався чудовий, а він не мав би бути чудовим. У такі погідні ранки зазвичай чинять злочини і приходять біди. З першими сонячними променями, котрі ще не набули повної червонявості й виглядали, мов руді прокурені вуса, запустили хронометр війни у 12-му полку Подільських уланів, котрий, як усі інші сорок полків кавалерії, належав до еліти Війська Польського. Тривожна мідь полкового трубача, що символізувала початок світової грози, виявилася несподіваною хіба для якоїсь частини польських вояків, переважно новобранців, але не для підтоптаних кременчан, яких молотом не затовчеш і обценьками не вирвеш.

Життя Кременця завжди котилося рейками, з яких неможливо зійти. Воно було двояко вигнуте, наповнене як буденними, майже безсюжетними моментами, так і значними, котрі, правду кажучи, траплялися нечасто. Дубенська й Сичівська замурзана чмана, котру ще називали «Рогачами», й поважні кременецькі міщани, що показно хизувалися прізвиськом «Когутня», жили тісно, мов у роті зуби, жили як уміли й нікому не заважали — працювали, турбувалися, приводячись до руху механізмом власних потреб, і не шукали кращих місць. Із покоління у покоління старанно, до дірок, вивчали вони гарнізонне життя. Військо завжди давало трохи грошей і навіть змусило пришити кишені, яких у них до цього не було. За рахунок війська щасливці підживлювали, поправляли й латали свою домашню господарку.

«Гродські» не потребували для місцевих «метеорологічних досліджень» якогось точного і дорогого приладу зі смішною назвою

анероїд, котрий можна було придбати хіба що у Варшаві чи Кракові. Приватною колекцією барометрів — тринадцять приладів — володів тільки бургомістр Ян Янович Бопре. Ще два покритих густим шаром пилу анероїди, як дорогоцінне навчальне приладдя, зберігалися під замком у фізичному кабінеті ліцею та у директорському сейфі гімназії. Проте ні бургомістр, ані інші власники барометрів не розумілися в політичних бурях і бачили не далі першого повороту.

На відміну од зажирілого патриціату, міщани від часу місцевого землетрусу 1738 року*, коли грубі глиняні горшки на припічках з переляку дзвеніли, як тонка саксонська порцеляна й упало кілька камінних дзвіниць, а далі з царських часів, коли часті війни прокочувалися повз місто, загібаючи за собою рекрутів, і на пам'ять про себе залишаючи квартирувати полки, наче старечі люди чи дзьобаті сірі ворони, через специфічний пронизливий біль у суглобах одразу відчули зміну як тутешнього клімату, так і світову негоду.

Мали вони для визначення виняткових подій у підсвідомості на генетичному рівні точні, перевірені часом прикмети й псячий нюх, які, зрештою, ніколи їх не підводили. Їхня біда полягала тільки в тому, що у міському болоті дуже важливі попередження катаклізмів і настання морочних часів у вигляді якихось звуків, кольорів, тріснутих дзеркал з кривавим миготінням, незбагненої поведінки довколишніх траплялися спонтанно, хаотично, переривчасто, мов відблиски далекої грози у нічному небі, які більшість люду, поглинутого у власне буття, сприймала надто буденно і неестетично. Одні повсякденно жили із заклопотаними й виснаженими обличчями, не піднімаючи голови, а інші — ліниво ніжилися, не звертаючи особливої уваги на те, що поруч із ними.

За два тижні перед великими маневрами офіцери-кавалеристи, які жили за правилами трьох «К» («конь», «коньяк» і «кобета»), традиційно запрошували з Варшави столичних повій. Для поліпшення рутинного гарнізонного життя офіцерів, підвищення чоловічої самооцінки приїздило їх, зазвичай, сім чи вісім, щонайбільше дванадцять, як у пацифікаційному** 1930 році, й цього, з огляду на скромні статки вояків, сповна вистачало.

Одного зі серпневих днів, коли щедро зігріта яскравим і веселим, мов цуцця, сонцем земля дійшла до зеніту своєї родючості, а вулиця

Широка безтурботно вигрівалась у теплі, припхалось аж п'ятнадцять «янголяток» на чолі з героїнею військових анекдотів легендарною пані Касею Пшихульською, що значно перевищувало матеріальні можливості місцевого офіцерського корпусу.

Розімлілі від спеки місцеві візники, яких у Кременці називали «Ваньками», — дядько Петро Іщук і дядько Ананій, на прізвисько «Баняк», солодко позіхнувши й спросоння оглянувши таку представницьку делегацію столичних гостей та перерахувавши їх на пальцях, заламали, як годиться, «за таксі» подвійну ціну — три злотих. Сидячи на козлах-постаментях непорушно й непохитно, мов чавунні скульптури, з надраєними до блиску алюмінієвими жетонами на шиї на право приватного візництва, щиро поспівчували захисникам вітчизни:

«Ці, густо шпакльовані пудрою «Tokalon», із надмірно наквацяними губами шльондри тримаються завжди так, щоб їм давали ціну, вищу від реальної. Їхні умілі загребущі руки у «кавалерійських номерах» нашого готелю, де ліжка такі, що й конем можна ходити, витягнуть із потертих кавалерійських штанів наших офіцерів усе до останнього гроша, навіть кредитні марки. У них завше актуальне питання: «Чи ма пан пеньонзи?». Ні гроші, ні ці дами ніколи не червоніють од сорому!» — так дивовижно однастайно і синхронно подумали візники фіакрів, але стрималися й промовчали: заробіток є заробітком.

Жирне серпневе сонце, остаточно прорвавши прив'яле від спеки листя дерев, норовило гірчичником пропекти до хребта формене кошлате сукно візників, які на вигляд — мов дві краплі з однієї пляшки. Пилюка, що здіймали колеса, здавалась у сонячних променях фрагментом декорації якогось балету.

Побілені вапном паркани всміхаються на кутні. Колеса, легко проскочивши підйом, весело стрибають по ямах: перехрестя, консисторія, скверик, ліцей, два старезних будинки, які зрослися, немов сіамські близнюки, Миколаївська церква... Проїжджаючи повз неї, «Ваньки» зняли солом'яні масні від спеки брилі й тричі розмашисто перехрестилися, щоби бачили всі. У місті віра — як окам'янілість. Мало хто з міщан читав Святе Письмо, але майже всі вірили у забобони й різну чортівню, вірили і гордилися цим.

Позбавимо читача надто довгого й абсурдного опису вартих уваги місць.

Нарешті — двоповерховий готель, котрий у Кременці хтось із ліцейської професури влучно охрестив «конюшнями Купідона». Його урочисто охороняли чавунна загорожа з тонким мереживним узором і кована хвіртка*** із зображеннями міфологічних голопузих купідончиків, які закликали богів та постояльців з'єднатися для шлюбних ігор.

— Тпру, гніда! Тпру, булана! — ніби за командою натягнули, мов гітарні струни, віжки дядько Петро і дядько Ананій. — Приїхали! Прощу пані!

Ананію, який завжди мав у кишені кілька слів і завжди вживав їх чомусь невчасно, очевидно, цього ввічливого звертання виявилось замало, й він, спльовуючи прилиплий до губів недопалок, за інерцією пришпилів не зовсім доречну фразу:

— Як у нас кажуть, баба з воза — коням легше.

— Що ти сказав? Це хто баба? — гнівно перепитала його пані Пшихульська й обпекла таким убивчим поглядом, що Ананій ураз відчув свій хронічно простуджений хребет як спущену стрілку на вишуканих французьких панчохах. Якби на його місці був хтось чутливіший, то він би просто помер.

— Позбав мене від своїх холопських метафор! Пипоть тобі на язик! — завершила гнівну тираду варшавська пані.

— Це я не про вас, — знітився «Баняк», прикусивши те уявне місце, де мав бути вражений жіночим прокльоном його жувальний орган. Візник не мав дару згладжувати гострі кути і вже раз потрапив у халепу: його заарештував постерунковий за недоречні приповідки й образу коней грубим словом.

Рудий та бородатий дядько Ананій перебував у тому віці, коли чоловіків іще цікавлять жінки. Його крадькома кинуті хтиві погляди на, звісно, не першої свіжості, але щедрі стегна дам, коли ті виходили з екіпажів, не залишилися поза увагою дядька Петра. Чухаючи потилицю й посміхаючись у бороду, він присоромив напарника:

— Ганашку, не стрижи їх очима і не мрій солодко, вони тобі не по кишені. Й повір мені — нічого в них особливого нема. Під павичевим пір'ям та хвостом ти побачиш усе те, що є у звичайної сільської курки, яку не раз топтав півень.

Присоромлений Ананій промовчав, тільки нервово м'яв у руках бриля. Що з нього візьмеш? Він — людина без історії, життя його бідне на події. У словниковому запасі Ананія бракло слів на достойну відповідь. Якби у церковно-приходській школі, яку ледь подолав, йому вклали в голову ази астрономії, то він порівняв би сідниці пані Кшисі, що звабливо колихалися під її оливковою сукнею, з кометою Галяя, котра з'являється перед очима землян раз на 75 років.

Пані Пшихульська була і справді дуже імпозантною жінкою, яку на вулиці завжди супроводжували поглядами. Рекламуючи свої принади, вона з неабияким артистизмом прибирала такі пози, котрі підкреслювали найістотніші обриси її будови. Крім сідниць, вирізнялася ще й розкішним бюстом, що, як казали, випинався на шістнадцять сантиметрів. Але всі частини її тіла гармонували в пропорціях.

— Що, заснули? Ать, гніда! Ать, булана! — візники прикрикнули на коней, поглядаючи на їхні хвости, як шофер на спідометр. Хльоскіт наконечників батогів подолав звуковий бар'єр... Необхідно трохи полихачити і встигнути доставити наступну партію манірних гостей — конкуренти не сплять!

Перша мілітарна прикмета мимоволі стала каталізатором інших сплесків ненормальності у грибниці міських відносин, що, наче зловлені рибини за доброго кльову, через жабри нанизувалися й нанизувалися на припін.

Приїзд завжди веселих і грайливих, немов щенята, столичних здирниць ставив на порядок денний не менш актуальне питання — придбання шампанського, без якого свято не свято.

Із офіцерами завше солідаризувався й охоче сприяв їм виробник шипучого напою з кислого заліщицького морсу, який називав «російським шампанським», — колишній полковник царської армії Іван Олександрович Дурново. Цей чоловік довів, що не святі горшки ліплять, що він нічим не гірший од французьких ченців, яких ряса не зробила святими, і вони вперше домучили виноградне вино до шипіння. Хоча виготовлене на його фірмі «шампанське» й відрізнялось од справжнього благородного напою, як звичайна дворняга від породистого пса, на «дурновки» був неабиякий попит у гарнізонах

Луцька, Вільно і навіть Варшави, де всі хотіли шампанського за ціною пива.

Винним бізнесом наш полковник, якого матеріальні труднощі в еміграції зробили антивійськовим і який випав із російських дворянських традицій, зайнявся не відразу. Облісіння — дуже страшна річ, якось вирішив він і став варити спеціальне мило для миття голови, куди додавав настоянку кореня лопуха та ще якісь трав'яні домішки. Із красномовством колишнього військового пустив, як здавалося йому, привабливу рекламу, що його виріб виготовлений за рецептом самого князя Олександра Невського. Бізнес одразу ж почав кульгати на дві ноги, а далі зійшов на пси. Виявилося, що Іван Олександрович, який колись вивчав російську історію за підручником Дмитра Іловайського****, не знав, що княжа голова була лисою, як коліно.

Траплялися випадки, коли полковник, який у повсякденному житті вирізнявся ангельським спокоєм, штанами зі вшитими клинцями, бо ті ніяк не сходилися, та ще й мішками під очима, в котрі, здавалося, були заховані усі його заробітки, у компанії польських офіцерів захоплювався так, що поринав у свою золотопогонну офіцерську молодість підпоручника лейб-гвардії Павловського піхотного полку. Він любив ці душевні, без зайвих витівок, вечірки. Як гість полковник, на тлі захаращеного пляшками, фужерами, пом'ятими серветками, кувертами й тарілками столу, — чудовий і неперевершений. Разом з пробудженням духу старого бійця, закріпленого вином його піднесеного настрою, який зберігався до кінця застілля, до зали вривався, ніби виманений винними парами, пропахлий полином степовий вітер, а за ним — солончаки, злотистий пісок барханів, свист куль, скрегіт шабель і цокіт копит.

— За спиною славетного генерала Костянтина Петровича фон Кауфмана — лише три тисячі п'ятсот нижчих чинів та офіцерів, шістнадцять гармат, а попереду — весь Туркестан, — щоразу розпочинав він з цієї урочистої інтродукції.

Талановиту белетристику полковника про військовий похід у Туркестан, коли в міру спорожнення пляшки свист своїх і ворожих куль дедалі посилювався, коли, здавалося, свинець летів звідусіль, а кількість патронів у його «Сміт-Вессоні» зменшувалася, всі слухали

зачаровано і щиро аплодували. Історії зазвичай розповідають не тому, що вони правдиві, а тому, що — чудові. Насправді Іван Олександрович брав участь тільки у невеликому зіткненні біля Мервського оазису, коли Туркестанський край лагідним кошням уже лежав біля ніг Російської імперії. Його дрібненькі побрехеньки — чисте мистецтво. Їх не назвеш навмисними, вони напівсвідомі, як димка, котра окутує його розповідь, легка та ніжна. Якби люди не старалися хоча б трохи прибрехати, життя було б зовсім нестерпним.

Здавалося, що і сам полковник, зворушений своїми «подвигами», з неодмінним револьвером, холодна сталь якого відчувалася на стегні, повірив у їхню достовірність.

Магічним «реалізмом» його небилиць захоплювалися, йому аплодували не тільки із ввічливості.

— Щоб так розповідати, треба було переспати зі славою, — констатував скупий на похвалу командир уланського полку підполковник Анджей Кучек.

Життя нашого героя, котрому далеко за шістдесят, без явних ознак фізичного підупаду, настільки літературоцентричне, описане в російській літературі, а він настільки випуклий і правдоподібний, ніби щойно вийшов на прогулянку з роману когось із класиків, а через деякий час неодмінно повернеться туди, звідки прийшов.

Полковник і справді не був скнарою — щедро розкидав гроші, попри нарікання на проблеми з комерцією. Ось і напередодні приїзду варшавських дам він, розчулившись, від душі пригощав офіцерів усім, що потрапляло під руку, не зажлобив й останньої пляшки справжнього шутовського коньяку, котру беріг для особливих урочистостей.

Вино не тільки годує бажання, а й часто вбиває його виконання. Стомлені довгим застіллям і по вінця наповнені нереалізованими намірами офіцери розпрощалися (та не всі) під акомпанемент глибокого й загадкового висновку Дурново:

— Якщо шампанське вже не п'янить, не веселить, не щипає язика і не подразнює нерви, — значить, воно видихалося, потрібна горілка! А коли шампанське та горілка заважають службі — до дідька службу!

Наш полковник, на відміну від польських офіцерів, був як завжди веселий, задоволений і тверезий, хоча випив шампанського стільки, що лишень почав сміятися, з очей у нього закапали не сльози, а вино.

— Ще по ковточку, га? — з пострілом розкоркував останню пляшку шампанського полковник. — Мій продукт не повинен залишатися.

— Ви такі люб'язні! — підтримав його Кучек і кивнув своїм офіцерам.

Усі вихопили келихи, ніби за командою. І полковник подав приклад: зробив ковток, прямо пропорційний своїм габаритам.

Зле почувався тільки маленький та худенький підпоручник Пінхасевич, котрий як жива тара не влаштовував шипучий напій, і він, запротестувавши, просився назовні. Як же можна без цього?

Після випуску на волю шипучого напою підпоручника поглинув черговий приступ запізнілої моральності:

— Краще бути звідником, аніж повією... Краще бути...

— Ви уявили невідомо що. Досить розбалакувати про планети, впершись рукою в холодець, — припинив його базікання підполковник Кучек.

Вечірка, що запалив Іван Олександрович, завершилась, як завжди, феєрично. Після ритуального співу російського романсу «Не могу я жить без шампанского» й міцних слинявих поцілунків дехто з особливо стійких і бешкетливих офіцерів із шампанськими очима ще залишився, щоб розпити пляшку горілки та покататися верхи на стражденному, з трьома запалими клавішами, роялі, якому кавалеристи не раз ламали ноги. Для них це також був відпрацьований роками гарнізонний ритуал. Безмежна веселість у їхньому віці, коли в голові цвітуть маки, не дивувала полковника — у гарнізоні в Кушці офіцерська молодь ще не таке витворяла. А зрештою, погані вчинки не визначають бойовий дух офіцерів, як і хороші...

Іван Олександрович, який вважав, що російське життя без горілки немислиме, міг випити з розумом «дай Боже кожному»; він був п'яницею особливої формації. Колись через їжу та питво прокладав собі військову кар'єру. Кар'єра зупинилась, а звичка залишилася. Про таких кажуть, що зумів зберегти здоров'я, принаймні зовні. Перша світова війна минулася йому як легка форма сверблячки, оскільки воював він в інтендантській службі Південно-Західного фронту й був причетний тільки до гангрени тилкових фікцій, а у громадянську сидів удома, відрощував живіт, в обід обов'язково випивав по соточці,

підкручував чорні з легкою сивиною вуса і туди, де пахло смаленим, носа не показував.

«Пролузали, пропили, проплювали Росію, втратили території, яких і не бачили, тож вимивайте й очищайте її, але без мене, без мене!» — вирішив полковник у присутності своєї дорогої дружини Аделаїди Флоріанівни і портрета імператора Миколи II.

Він неодноразово мав змогу переконатися, що його колишня батьківщина будь-яку виниклу проблему завжди завалювала трупами. Відтоді полковник став надто статечним чоловіком, щоби прагнути до життя, повного ризику, й десь застосовувати «*manu militari*».^{*****}

Був час, коли його вихована в строгій вірі й строго одягнена та ще й у капелюшку і рукавичках Аделаїда Флоріанівна в сяянні святості прямувала до Миколаївської церкви, а він занадився щонеділі грати в шахи зі сусідом Едуардом Леопольдовичем Ланге. Всі у Кременці знали, що Ланге — корисливе прилипало. Щоб забавити гостей, він завжди мав у запасі карти, шахи та горілку. Вдвох за пляшкою змивали вони з душ жахливі спогади про бойові дні. Не стільки змивали, скільки заливали... Так минуло кілька місяців, аж доки дружина, непримирима до порушень устоїв добропорядності сімейного життя, не зауважила у поведінці чоловіка невластиву для його віку мало не юнацьку збудженість і грайливість. Вона, як ріка зі стійким руслом, зрідка виходила з берегів, але коли виходила, то забувала повертатись. Одного разу, не дочекавшись кінця служби, підстерегла свого «в міру тверезого» Яся, коли він саме виходив з дому Ланге, й налетіла на нього, як Медуза Горгона. Про свого чоловіка вона говорила тільки на «ви» в третій особі й зверталася до нього теж на «ви», величаючи по імені та по батькові.

На її обличчі, яке ще зберігало сліди минулої вроди, читались осуд і огида. Її випуклі очі викотилися так, що здавалося, ніби от-от випадуть з орбіт та з дзвоном покотяться кременецькою бруківкою. А несподіваний щиголь у ніс одразу розставив усі крапки над «і»:

— Шахами від вас і не пахне! Майте совість, Іване Олександровичу, стримуйте апетит, ви й так безладним життям та пиятикою зіпсували свої нирки, а моє життя перетворили на дурний жарт і довели мене до сказу. Якщо не перестанете бути таким жадібним до горілки — помрете! Хочете зробити мене вдовою?

— Колись треба звикати до цієї думки, — спробував заперечити полковник й одразу ж спіткнувся. За тридцять сім років їхнього спільного життя дружина не дала йому закінчити жодної фрази.

Порція невдоволення розлюченої не на жарт Аделаїди Флоріанівни, вихлюпнутого пронизливим голосом мегери, дісталася, мов відро помиїв, і кривоногому Едуардові Леопольдовичу, який од несподіванки застиг з лимонною усмішкою на вустах, а потім заплакав. Він узагалі був легкий на сльозу.

— Нема щастя у житті, якщо тебе позбавляють навіть маленьких радощів. І навіщо мені така розумна жінка? — бідкався мало не похоронним голосом Іван Олександрович.

— У наш час тупа баба — не смішно, але дуже зручно.

Залишеному наодинці, йому можна було поставити будь-які риторичні запитання, не ризикуючи здоров'ям. Проте жахливий настрій полковника й скарга притупленої немантаченої коси на буяння трав пригасили, і він таки пішов назустріч тій, яку кохав і тоді, коли вона вже не була настільки красивою та свіжою, яка тільки тим і займалася, що все життя егоїстично берегла свої почуття до нього, й повернувся до щоденної норми — соточка, так, щоб заморити черв'ячка, щоби бачила вона, — і більше ні грама.

«Якби взагалі не пив, то, напевне, сказився б», — вирішив він. При цьому не забував повторювати, як мантру:

— Не пий сам. Не забувай, що це — найточніша прикмета близького алкоголізму.

А відтак другий і третій келишки він завжди знаходив де та з ким осушити...

Цього разу, як хвалився Іван Олександрович, поголившись уранці бритвою марки «Toledo» та причепурившись із приводу вдалої операції у маловживану парадну військову форму з аксельбантами й орденами, що на його грудях не висіли, а радше стояли, мав хрести на надгробках, пани офіцери взяли у нього в кредит аж триста п'ятдесят фугасів білого та двісті фугасів рожевого.

— За такого бойового комплекту шліфування буде пам'ятним! — підсумував задоволений полковник, бо й бритва сьогодні поводитися пристойно, не залишивши на обличчі жодної подряпини. А потім, хитро посміхнувшись, уточнив: — Якщо хтось ще збереже пам'ять і не

опиниться в стадії церебрального паралічу. Нагадую: мій наждак стирає всі нерівності у голові.

Слова Івана Олександровича не викликали сумніву, оскільки тісний й незручний військовий мундир той одягав на роздобріле тіло зазвичай тільки раз на рік, 18 травня, — у день народження його імператорської величності Миколи II. І до процедури гоління ставився дуже розважливо, вважаючи, що чоловіки при цьому проливають крові більше, ніж було на полях минулої війни. Та й не вирізнявся він одвертою хвалькуватістю, сказав це для того, щоб позаздрив отой жмикрут бровар Вондрачек — його конкурент, який варив «самое пеністое пиво» на Волині та ще й нахабно брехав про цілющі властивості своєї бовтанки. «Культурний чех» без кінця розпатякував, що живіт росте не від пива, а для пива. На це Іван Олександрович аргументовано доводив, що шампанське лікує творчу кризу, а пиво, яке створює для печінки зайві ребуси, придатне для всякої іншої хреновини. І радив чеху продавати своє питво «недорозвиненим папуасам» десь між Тімбукту й Аль-Алемейном. Чому так далеко? А тому, що Іван Олександрович добре знав цю місцевість із курсу військової географії, яку мав честь вивчати в Імператорській академії Генерального штабу та ще й отримати у скупого на оцінки полковника Іванова-Старшого на екзамені «дев'ятку».

У слово «ПЄНІСтое» полковник вкладав особливий потаємний зміст, про котрий і не здогадувався Вондрачек, який мав необережність позбиткуватися над його національними почуттями: все плескав та плескав, що кацапня придумала тільки самовар, а більше — нічого путнього. Знав усе про пеніс, навіть в еротичному сенсі, хіба що місцевий медичний геній Освальд Ернестович Міллер — учасник Пироговських з'їздів. Знав, підсміювався і мовчав.

Відверто нахабних, тупих, жадібних та злодійкуватих місцевих «ластівочок», із виглядом «ми на все готові», яких із пернатих варто було б перевести до пацючих і яких можна було докладно описати лише із застосуванням ненормативної лексики, приїзд варшав'янок неабияк розхвилював — нервозність поширювалась у їхньому замкнутому середовищі, мов сезонний грип. Проте стосовно столичних вони, як годиться, зберігали нейтралітет і не висовувалися. Щоби вгамувати приступи капризування і занудства, щоденно

збирались у помешканні «Шафи» — товстої та неохайної жінки, схожої на старі ночви, з, мабуть, уроджено безсоромними і похитливими манерами та ще й прикрашеної під вилупленим оком перламутровим синцем, і тут тихенько цмулили горілку — ніби їх і не було у місті.

«Шафа», в якій обличчя від випитого набуло помідорного кольору, ніби його замість рака занурили в окріп, була важливим елементом міського пейзажу. Свою справу знала добре: міцно тримала жриць кохання у масних руках.

— Кожна моя сука повинна мати свій ошийник! — щоденно, як «Отче наш», повторювала вона аксіому, котру сама ж сформулювала. А ще вона, пройшовши тернистий шлях од звичайної бікси до «мамці», вміла дякувати поліцейським так, що вони на все заплющували очі. Це у Кременці — головне.

Ранок дня, наступного після приїзду варшав'янок, розпочавсь, як звичайно, з мордобою на Дубенській. Це був елемент міського життя за канонам, на який місцевий гурт жриць кохання не звернув жодної уваги. Під звиклу гугняву нудотність «Шафи», наче призначену для неприємних розмов, — «Ой нудненько мені», — вони запивали «бачінку» гарячим цейлонським чаєм львівського фасування з тарілочок, розписаних бузковим візерунком, і заїдали торішньою квашеною капустою й тортом-самовбивцею місцевого виготовлення, який після доставки відразу ж розвалився на столі.

Вели гадючою мовою типово жіночі розмови: всі слова знайомі, а текст кудись зникає. Дратував дівчат хіба що варгятий шибеник, який із чиеїсь намови гицав під їх вікнами і виспівував:

— Від мамзелі — клопи в постелі!

Горілки й квашеної капусти виявилось достатньо: дівчатник видався на славу, поступово трансформуючись у гадючник. Їхня «профспілка», посудина гріха, під мелодійний дзвін келихів, з напханими закускою ротами, під диктування «Шафи» прийняла неофіційну оптимістичну ухвалу, яка в літературній оправі мала такий вигляд: «Нічого жахливого не сталося. Нехай дівчата трохи понареченяться, потерплять залітних тиждень, од сили два. За цей час їхні ліжка пліснявою ще не вкриються, а там розправлять «мамзелі» крила і свою копійку неодмінно візьмуть!»

Вимушена відпустка за власний рахунок, як і передбачали, вийшла короткою, відродження розпочалося через півтора тижні й стартувало бурхливо. Головне для жінки — вчасно розкрити свої принади. У номерах дешевого готелю на Дубенській, який чомусь називали «Клопівником», шокуючи добропорядного кременецького клієнта, який ховався тут від шлюбних уз, освячених божественним таїнством, знову пискливо пролунала, наче гасло, сексуальна фраза «Шафи»:

— Хочу тебе, як міль нафталіну!

Освітлений бруднувато-червоним світлом готель на Дубенській, матраци котрого кишіли блошицями завтовшки як палець, і їх боялися навіть миші, мав у місті славу злодійської «малини» й жив за своїми законами. Тут ще з царських часів окупувала номери еліта кримінального світу: пачкарі^{*****}, брильянтери^{*****}, пасери^{*****}, постійно вешталися п'яні содоміти, тут під супровід місцевих ідіоматичних виразів пили «смірновку», за Польщі — «бачінку», не відмовлялись і від самогону, нюхали кокаїн, а шулери грамотно заточеними рученьками шпилили в буру і навіть у покер, одягнувши для етикету краватки. Коли банк тріщав од надлишку грошей, а нервові збудження учасників доходило до його рівня, коли дехто в підсвідомому пориві азарту дозволяв собі вхопитися за шпалера, його небезпечні рухи завше зупиняв строгий погляд авторитетного злодія на прізвисько «Болек», який промовисто попереджував: «Зупинись, а то покалічу!» Він, доки його надовго не запроторила до тюрми Тернопільська воєводська поліція, завжди приїздив до Кременця на велику гру, з котрої, як подейкували обізнані люди, мав свій відсоток.

Продажна поліція, що часто боролася не зі злочинцями, а із своїми конкурентами, в готель на Дубенській рогатці навідувалася рідко. А якщо і безцеремонно вламувалася, то тільки для того, щоб сісти разом зі злочинцями за картковий стіл. Хлопці грають, дівчата гуляють.

Ренесанс путанства гурту «Шафи» виявився таким самим нетривалим, як нетривалою була польсько-німецька війна. За совітів настав повний... оскільки термін «реcesія» «Шафі» був невідомий.

Тривалі гостини варшав'янок й атмосфера продажного кохання нерідко загострювали приховані від стороннього ока, як військова

таємниця, пікантні проблеми інтимної сфери життя офіцерів. Не завжди інтенсивні кавалерійські вправи уланів, такі, як втинання лози, рубання турецьких ляльок чи парфорсне полювання^{*****}, сприяли збереженню чоловічої сили. Завше болюче питання офіцерської потенції, яке в наш час отримало назву «ерективна дисфункція», намагався вирішити доктор з Острога Альфред Довойно-Сологуб, який «зустрівся» із ним, ще служачи в австрійській армії. Він винайшов якусь чудернацьку мазь, основним інгредієнтом якої став червоний стручковий перець. Для дієвої реклами пустили поголос, нібито сімдесятирічний купець із Шумська Шафір після регулярного втирання ліків доктора Сологуба настільки зміцнився у своїй силі, що його молода дружина народила міцного, мов дуб, сина, котрому, як заведено в юдеїв, одразу втяли міціцер, а малого назвали Голіафом.

Спочатку клієнтами острозького медичного світила стали офіцери 19-го уланського полку, потім штабні офіцери з 13-ї дивізії, а згодом і Подільські улани. У Кременець ліки доктора Сологуба вартістю 20 злотих за тубик «тернистою дорогою гріха» доставляли острозькі перекупники, яких розвелось стільки, що це не на жарт стривожило місцевого ксьондза Януша Седлецького, бо загальноміська бізнесова лихоманка спричинила різкий спад відвідування костьолу. Паства, озброєна хибною базарною настановою «Грішний не той, хто згрішив, а той, хто покався», неухильно перетворювалася на загублених овець і паршивих ягнят.

Вал розпусти досягнув апогею. Навіть ті одинаки, які наважувалися приходити до сповіді, не каюлися по-справжньому.

У Божому храмі в острозької молоді, втягнутої в аморальний бізнес, прокидалось чомусь більше непристойності, гріховних думок, ніж благочестя. Вона не бажала розуміти, що щастя у житті не в насолодах, а у відреченні від них.

Здавалося, що сам диявол пробив із потойбіччя діру та розставив у місті, й навіть у храмі, пастки. З амвона, звично колупаючись пальцем у дірці, побожно закотивши очі на небеса, щоб переконатися, чи не стежать за ним звідти, отець давав своєрідну виставу: в кращому молитовному стилі сипав прокльони усім прибічникам і служителям розпусти й закликав їх покаятися. Та люди особливо не переймалися, бо знали: ксьондз Седлецький теж не без гріха. Він так натхненно

читав святі книги, що забував виконувати їхні настанови і не раз укладав комерційну угоду між собою та Сином Божим. А дехто повірив у народну мудрість «Грішники живуть довше».

Проповідь псевдоаскетичного Седлецького про розгардіяш у світі та необхідність для Господа владнати його, під супровід дзвіночка для тих, хто куняв, тільки дещо пожвавила нудьгу провінційного життя. Навіть надзвичайно набожний поштовий урядник пан Котлінський піддав сумніву теологічне підґрунтя повчань ксьондза і мимоволі став адвокатом Сатани:

— Господь Бог сотворив грішників, отже, Він мусить про них попідкуватись і не залишить їх без Своєї милості. Сатана теж грішник, і він має право на спасіння. Допомогати грішникам — професія Бога.

Проблему скерування стоп на шлях істини розкермували глибокі й дуже неоднозначні фрази, що їх кинув якийсь місцевий знавець релігійної догматики:

— Не бійтеся прогнівити Бога — бійтеся Його засмутити! А зрештою, Бог не такий бухгалтер, щоб рахувати, скільки людей перебуває у храмі на службі.

— Краще розкаюватись, аніж потім шкодувати! — остаточно вирішили підсажені на звабливий наркотик легкої наживи, необоротно зруйновані острозькі перекупники і продовжували возити в «урбіс Кшемянець» гріховні товари.

Засліпленому амбіціями Седлецькому залишилося підкулити хвоста, проковтнути ці емоційні зради і тихо заздрити заповзятливим католикам, які не тільки загрібали великі гроші, а й мали змогу потратити їх на різноманітні забави. Із постійних шанувальників його проповідницького таланту залишилося десяток бабусь, чотири вдови, п'ятеро епілептиків та місцева футбольна команда «Lokomotywa». Відтак світ ув очах ксьондза ніби перекинувся, а він намагався не дивитися в очі парафіянам.

— Злоті так і сиплються, довго не затримуються в руках, борги такі, що й за рік не погасиш, — уголос розмірковував візник Петро, який трохи тямив у військовій справі: служив у роки своєї нерозважливої молодості фельдфебелем у Селенгінському піхотному полку. — А якщо пани офіцери на гроші вже не зважають, не лякаються надмірних витрат, то не просто триватимуть великі маневри на

Тучинському чи Яворівському полігонах, а щось гірше. Не дай Боже, вибухне війна або з більшовиками, або з німцями, або з тими і тими. У такому разі війна спише всі борги!

Проста й водночас геніальна прикмета, підсилена вагою дебелої, з високими грудьми і чутливим характером 46-літньої пані Касі^{*****}, зрештою, не підвела спостережливих міщан.

Тим часом в уланському полку кипіли шекспірівські пристрасті. Для чоловіків війна — те ж саме, що оранка для землі.

— Скільки часу залишилось у нас до виступу? — запитав довудца^{*****} полку підполковник Анджей Кучек у свого заступника майора Юзефа Юневича, який саме прискіпливо розглядав у дзеркалі з рожевою оправою власне ретельно виголене й щедро умаслене дорогим кремом обличчя і не дуже бажав, щоб його відривали від важливого заняття. Хоча майор вважав себе красенем, перед котрим не встоїть жодна жінка, він не розлучався з дзеркалом, ніби відшукуючи у ньому риси людини, якою йому хотілося стати. Завше, у доречній чи недоречній ситуації, зберігав кокетливу посмішку, яка у парі з його пухкими, майже дівочими щічками надавала його зовнішності особливої пікантності.

— Наш, випробуваний часом мобілізаційний план каже, що залишилося близько дванадцяти годин, — невдоволено відповів той і голосно клацнув позолоченою кришкою свого напівхронометра «Пауль Буре».

— Встигаємо... Негайно відрядіть швидкого і кмітливого офіцера до Вишгородка. Тільки ж не посилайте підпоручника Пінхасевича^{*****}, він хоч і має квадратну голову з лисиною та швидкий, як вода в англійському пісуарі, проте у сідлі тримається, наче мавпа на горшку. Дайте йому на допомогу ще й підофіцера, нехай якомога урочистіше покладуть букет червоних троянд на могилу нашого патрона — славного пана полковника Габріеля Жещевського, який під Заліщиками порубав на капусту військо австрійського генерала Біцкінга й разом з Юзефом Дверницьким мужньо бився зі самим фельдмаршалом Мерфельдом^{*****}. І щоб одна нога тут, а друга — там, — чітким командним голосом розпорядився Кучек.

— Слухаюся! Дозвольте виконувати?

— Виконуйте!

Через п'ятнадцять хвилин майор Юневич, закінчивши обов'язковий ритуал милування своїм поголеним та ніжним і від того подібним на дупу малюка обличчям, доповів командирові:

— Поручник Сирокомля-Грохольський та підхорунжий Клембовський***** уже в дорозі.

— От і добре. Героїку треба культивувати не тільки перед війною, а й під час війни, постійно, — насупивши брови, мовив Кучек. — І не через халявку військового чобота, до того ж нечищеного, а так, як нас учить наш Начальний вождь маршалок Смігли-Ридз. Наші вояки не повинні бездумно, з бравим та придуркуватим виглядом повторювати: «Всьруд уланов з цалей Польскі нема пулку як Подольскі», а відчувати, що ми завжди віддаватимемо належні почесні тим, котрі присвятили життя служінню батьківщині, полягли за неї на полі бою.

Так шмаляв у слухачів словами Кучек, ніби вправний чоботар забивав у підощву дерев'яні цвяхи.

Помітивши, що офіцери, наче пориста губка, всмоктують його моральні повчання, довудца ще більше увійшов у роль батька-наставника, палкого любителя дисциплінарних нотацій. Його язик без будь-яких зусиль розвівався, мов ескадронний прапорець на вітрі. Жестикуляція виявилася не менш багатою, ніж слововилив, міцно підкований цитатами вождів, як кінь свіжими підковами. Таких довгих промов Кучек ще ніколи не виголошував і, очевидно, сам був вражений своїм красномовством. Слова вийшли з-під контролю, вже не реагували на гальма, за інерцією розсівалися, розтікалися, накладались одне на інше, його вкинуло у вир сентиментальної ахінеї.

Якби в міру пухкенька й до нестями наївна та боязка штабна телефоністка і за сумісництвом стенографістка пані Юстися, котра таємно страждала й сохла за підпоручником Пінхасевичем, проявила тоді належну ініціативу й записала слова підполковника, він би від душі посміявся над власною імпровізацією. Але цієї відповідальної миті її дівочу голову заповнили інші проблеми. У своїх двадцять п'ять вона не мала ні кавалера, ні запрошення на бал. І чому молоді жінки думають тільки про це?

А підпоручник Пінхасевич? Він надто скромний, мовчазний і замріяний, що не властиво чоловікам.

З огляду на дефіцит часу та прозаїчність виниклих проблем, підкорившись внутрішньому голосові й зібравши волю в кулак, Кучек подумки скомандував для себе «Стуй!». Зійшов із небес на землю й закінчив своє пишномовне сентиментальне лібрето на патріотичній ноті:

— Вірю, що у цей важкий для нашої відродженої Польщі час високий дух полковника завжди з нами.

Дехто з молодих офіцерів, зрозумівши, що ця хвилююча сцена завершилася, за звичкою кинувся йому аплодувати. Поодинокі ляскання долонь, не отримавши підтримки від інших, супроводжувані наївно здивованим поглядом Кучека, сконфужено затихли.

Із напруженого графіка мобілізації з її постійними проблемами на зразок: «Де взяти ще десять селянських возів та шістдесят центнерів вівса?» і, врешті-решт, «Що із сідлами?», Кучек усе ж викроїв кілька хвилин, щоби з групою штабних офіцерів завітати до полкового музею й власноручно віддати належні почесні духу патрона. Тут зберігали портрет полковника Жещевського та одну з полкових святинь — чапрак із-під сідла його коня.

Степовий дух конячого поту не вивітрився з фетишизованого чапрака від часу Наполеонівських війн. Ветерани з покоління в покоління передавали, що коли настають доленосні для Польщі події, то цей дух тільки посилюється. Нібито чапрак несамовито випускав кавалерійські пахощі у 1830–1831, 1863 та 1918–1920 роках, кличучи уланів у сідло за свободу стражденної Польщі.

Усі застигли в урочистій нерухомості. Заморочений подіями пан Анджей, окинувши поглядом присутніх, від яких тхнуло, як завше, потертою шкірою і конем, піднесено, з пієтетом проголосив:

— Вибила наша година й заграла сурма!

Далі ніжно торкнувся рукою до експоната-святині й подумки попросив про військове щастя. А той, як востаннє, видав підполковникові усю їдку порцію, що ще залишалась у цьому геть попсованому міллю сукні. Чи то від разючого, підсиленого нафталіном, конячого дурману, чи від почуття відповідальності моменту, в довудци викотилася сльоза:

— Ох, же бендзе то Польска?

Питання, як виявилося згодом, було сформульовано не заради ораторського ефекту й видовищності.

Через кілька годин Кременцем пробігла серед польської людності сенсаційна й огидна чортівня, ніби ці слова вдихнули у полковника Жещевського заряд бадьорості. Він почав так часто перевертатись у труні, що мало не викотився з мавзолею. А далі ще гірше! Тихий ангел, котрий пролітав, у невідкладних ангельських справах, незграбно зачепив крилом могилу і розбудив його дружину Целестину з Чарторийських, яка, дбаючи про геройську славу свого чоловіка, дистанціювалася від нього й самотньо спочивала у Новому Олексинці за півсотні кілометрів од Кременця.

«Дивний збіг обставин, — розхвилювався надто вражений Кучек. — Але обставини завжди дивні, на те вони й обставини», — заспокоїв себе.

На порепаному портреті полковник, якого Бог колись нагородив незвичайною силою, зі серцем твердішим, аніж кремій, не підтверджував і не спростовував чуток. Він не мироточив, не сльозився, був позбавлений змоги звернутися до мух з проханням не займатися шлюбними іграми на ньому. Небіжчики, як відомо, скупі на балачки.

Насправді після чергового впорядкування мавзолею — споруди ефектної і чуттєвої одночасно, виконаного за кошт полку, там дуже тхнуло свіжою штукатуркою, вапном та виготовленою у Здолбунові олійною фарбою. Від цього полковникові Жещевському, який за правильного освітлення виглядав живішим від усіх живих, стало якось незатишно.

Не тільки у 12-му уланському полку, а й у всій польській кавалерії, та що там кавалерії — у Війську Польському все внутрішнє життя будувалося на моралі й традиціях, з погляду сьогодення смішних і недолугих, які породжували в сучасників сардонічний гумор.

Юзефові Пілсудському, який устряв у боротьбу з «підступними вислизуваннями й лицемірством» своїх соратників, було ніколи займатися патріотичним вихованням війська. Він слушно вирішив: «Якщо в тебе є пес, то навіщо гавкати самому?» І доручив виконувати роль політичного пса своєму колишньому ад'ютантові, невичерпному вигадникові, головному серцеїдові й жахливому пиякові, незмінному

учасникові усіх гучних забав столичного бомонду, поетові, командиру 1-го кінного полку генералу Болеславові Венява-Длугошовському*****, котрий як блискучий філософ та балядрасник умів вправно ставити теоретичну кобилу то мордою, то хвостом, що було чи не найпотрібнішою його чеснотою в час розквіту кавалерії та кінної тяги.

Він нашвидкуруч змайстрував ті традиції, бо виплекана у боях армія через відсутність війни спочатку стала нагадувати застояного коня на прив'язі, а далі геть застрягла у трясовині пияцтва та інших неприємностей. Вона страшна і не мотивована. Треба було якось сколихнути похмурі картини армійської бездіяльності й рятувати її від дрімучої нудьги казарменого життя. Венява став великим режисером і водночас матеріалом для посміху із життя війська міжвоєнної Польщі у часи запоїні, вульгарні та показушні.

Відчайдушні періоди потребують відчайдушних заходів. Його слова ставали плоттю, вкриваючись пір'ям. За помахом диригентської палички з Варшави на старих занедбаних сільських кладовищах, у похмурих утробах бідних сільських костьолів відшукували порослі мохом і чортополохом, забуті й занедбані могили з недотлілими кістками польських військовиків різних часів, далеко не героїв, швиденько перебудовували їх на гробниці, мавзолеї та інші місця поклоніння. У клунях та хлівах, скринях і на горищах, серед всякого непотребу знаходили вуздечки, підкови, сідла, чепраки, а на скотомогильниках — напівзотлілі конячі кістки — й гайда наповнювати ними полкові музеї, бо й це допомагало творити культ героїв. І негайно рапортували самому військовому міністрові. У 1925 році до військового міністерства надійшов рапорт, що улани з 19-го полку знайшли на Волині шпору з коліщатком самого генерала Кароля Ружицького*****, якого вони обрали собі за патрона.

У 2-му уланському полку в 1927 році встановили традицію щорічно у день полкового свята відвідувати гробницю генерала Юзефа Дверницького***** у Лопатині на Львівщині, а особливо запопадливі прихильники військового генія полководця — ще й місця його ратної слави: Боремль та Берестечко. У полковому музеї в спеціальній прозорій урні зберігали жовтяво-коричневий череп бойового коня генерала.

Чи не найпишніше полкові традиції реалізували в кавалерійському полку, який дислокувався у Мінську Мазовецькому і мав за особливу честь на зло заздрісникам опікуватися бойовим конем маршалка Пілсудського — кобилою з кличкою Каштанка, з котрою той пройшов усю легіонерську кампанію. Співано про цю гривасту істоту зворушливу пісеньку, що її мав знати кожен кавалерист:

*...Єдзе, єдзе на Каштанце
Сіви стшельца струй.
Хей, хей команданце
Міли, Водзу муй.*

Хоч і стара вже була кляча, проте стараннями офіцерів полку ще ожеребилась: у 1922 році дала життя кобилці Мері та огиркові Німану.

У доленосному для Пілсудського 1926 році з Каштанкою трапилося нещастя всепольського масштабу: вона зламала собі хребта і попри всі старання ветеринарів здохла. Перед смертю докірливо вдивлялася в очі своїх хранителів, ніби запитувала: «Як же могло трапитися, що ви мене не догледіли?». Один із чиновників, наближених до президента Польщі Станіслава Войцеховського, вихлюпнув надлишок жовчі. Мовляв, кобила в агонії так пройнялася «вченням» Веняви-Длугошовського, що копитами вибила заяву: «Після смерті прошу вважати мене членкинею Польської соціалістичної партії». З неї здерли шкуру, з якої зробили пристойне чучело та відправили його для експонування у музей Війська Польського, а тіло з почеснями поховали у парку напроти полкової канцелярії. На обеліску викарбували епітафію: «Тут лежить Каштанка — бойова кобила маршалка Ю. Пілсудського». Акт її родоводу, підкову, вуздечку та портрет Пілсудського верхи на кобилі помістили у полковому музеї. Відтоді скромний музей у Мінську Мазовецькому став місцем паломництва усієї польської кавалерії.

Популярність — це завжди тяжіння до неї тих, у кого її нема. Через тринадцять років масового поклоніння слава Каштанки досягла, здавалося, нездоланної вершини безсмертного Буцефала. Наполегливі спроби «придворних піітів» порівняти її з міфічним Єдинорогом зупинила війна.

Коли більшість полків польської кавалерії проводила сеанси медитації та реінкарнації над конячими головами, вуздечками, сідлами і шпорами, окремі з них створили такі традиції, яким заздрала вся Польща. Офіцери та підофіцери елітного 1-го полку шволежерів^{*****}, який охороняв Бельведер, традиційно раз на рік зустрічалися зі своїм почесним шефом Юзефом Пілсудським. Сценарій заходу щоразу змушував розкошелюватися скнарного й ошадливого маршалка, і той до скону накривав їм стіл. А пригощав вождь ґрунтовно і люксово, ніби важливою державною справою займався.

Польська пропаганда штампувала героїв, яких фахівці з більшовицького берега Збруча не менш успішно перетворювали на лиходіїв. Польські мавзолеї й музеї заважали більшовикам хоча б тим, що діють, посягаючи, зокрема, на їхній головний Мавзолей.

Зрештою, щоб не впасти у пліткарський тон, облишимо мертвих героїв та безглузді жарти про них і повернімося до живих.

Понад усе у польській армії любили паради та інші урочистості й наївно вірили, що парадний стрій, блиск мундирів і начищеної зброї цементує військо, піднімає його авторитет ув очах населення і, звичайно, сіє страх, особливо тут, на східних кресах.

У багатому на балаканину й бідному на цікаві, а тим більше надзвичайні події Кременці вийшло на урочисті проводи, здавалось, усе місто. Справжня повінь, що пливе й хвилюється різнобарвними жіночим капелюшками і беретами. Місцеві франти, з модними зачісками «а ля Рудольфо Валентіно»^{*****}, які не марнували молодості, а щодня брали від неї якомога більше, очікуючи дійства, з цигарковими димарями в зубах снували Широкою. Риночні сидухи, швидко продавши нехитрі селянські товари, з порожніми кошиками чомусь не поспішали додому. Залишалася торгувати перемацаними і не дуже чистими пиріжками тільки скнарна рохля Явдоха з Веселівки. Широка — міська таця життя, а люди — лише закуска цієї вулиці.

Серед публіки виділялися тоненькі, як лозина, ліцеїсти у гнідих оксамитових рогатувках, стандартно пухкенькі учні з комерційного училища в традиційних зелених кашкетах з відзнаками Меркурія — майбутні світила польської депресивної економіки й цибаті та сутулі семінаристи, які завжди боялися вдаритися головою в одвірок, у незграбних черевиках зі збитими носками, неодмінно в супроводі

наставників — архімандрита Смарагда, Михайла Кобрини і Василя Біднова. Недоречними були хіба що вихованки приватної російської гімназії — пихатої, довгої і кощавої мадам Серафими Алексіної, які чорними фартушками і такого ж кольору стрічками в косах скидалися на плакальниць похоронної процесії, спонукаючи до сумних думок.

У сталевих бойових шоломах, з начищеними до блиску гудзиками, з карабінами за спиною, під цокіт копит породистих рисаків, виплеканих згідно з інструкцією капітана Казимира Квасневича^{*****}, ескадрон за ескадроном, масть за мастю (перший — на каштанових, другий — на гнідих, третій — на каро-гнідих і четвертий — на карих) проходили улани останнім парадом, салютуючи радзивіллівками^{*****}. І ніхто, навіть у кошмарному сні, тоді не міг подумати, що полк ніколи вже не повернеться у Кременець. Вони, його улани, — кандидати в покійники, які стали в чергу за долею.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ